

بررسی آثار اخلاقی صله رحم در تحکیم بنیان خانواده

فریبا بزی^۱

چکیده:

خانواده، مهم‌ترین نهاد اساسی و محوری در جامعه می‌باشد و مراقبت از آن مسئولیتی سنگین به شمار آمده است که هدایت آن به جایگاه حقیقی خود، باعث اصلاح خانواده بزرگ انسانی و غفلت از آن باعث دور شدن از حیات حقیقی و سقوط می‌شود. در اسلام، استحکام و استمرار روابط خویشاوندی به عنوان یک ارزش به شدت مورد توجه قرار گرفته است. یکی از راهکارهای موثر در استحکام و تحکیم روابط خویشاوندی صله رحم می‌باشد که در قرآن و روایات به آن سفارش اکید شده است. این مقاله با عنوان بررسی آثار اخلاقی صله رحم در تحکیم بنیان خانواده و با هدف رسیدن به پاسخ این پرسش که صله رحم در تحکیم بنیان خانواده چه نقشی دارد انجام شده، روش گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و توصیفی بوده، از جمله نتایج به دست آمده در تحقیق که بتوان آن را از آثار اخلاقی صله رحم به شمار آورد محبت، گذشت، تواضع و خوش اخلاقی است و در ادامه به مولفه های موثر در تحکیم روابط خانوادگی و ارتباطات خویشاوندی که شامل: دینداری افراد، حیا و رعایت عفاف، احترام به والدین، امر به معروف و نهی از منکر، ساده زیستی و قناعت در زندگی و همچنین علل کم‌رنگ شدن ارتباطات خانوادگی را نیز در موضوعاتی از جمله دورویی (نفاق)، دستور تحکمی، بدخویی، منت گذاشتن، سخن چینی، تحمیل نظر جستجو نمود.

کلید واژه: اخلاقی، آثار، بنیان خانواده، تحکیم، صله رحم

۱. طلبه سطح دوم، مدرسه شهیده بنت الهدی.

مقدمه

تحکیم خانواده یعنی استحکام بخشیدن و تقویت روابط زن و شوهر در خانواده. از آنجایی که خانواده، یک نهاد اساسی و محوری در جامعه است به عنوان هسته ی اولیه برای سایر نهادهای اجتماعی به شمار می رود و می تواند پیوند عمیق و پایدار جسمی و روحی چند نفر برای زندگی کردن در فضای واحد باشد. و بدون تحقق این پیوند، خانواده معنایی ندارد. دوام این بنا به میزان پیوند اعضای آن بستگی دارد که عوامل مختلفی در تحکیم این نهاد اجتماعی می تواند موثر واقع شود از جمله: تاثیر اخلاق در استحکام خانواده، همکاری و مشورت با یکدیگر، حسن معاشرت، توجه به جایگاه خانواده، مهرورزی، صبر و پایداری در زندگی، که یکی از آن عوامل می تواند صله رحم باشد. صله رحم در اصطلاح عبارت است از کمک و نیکی کردن به خویشاوندان و همدردی با آنان با جان و مال در حد توان انسان. صله رحم یکی از رفتارهای اجتماعی است. این رفتار نشان می دهد که زمانی که افراد تنها هستند به دنبال برقراری ارتباط و صمیمیت با دیگران می گردند این نیاز، اساسی و یکی از سرمایه های گران بها و الهی است که در تامین سلامت فرد و جامعه تاثیرگذار می باشد. آشوری و همکاران، ۱۴۰۲ (در مقاله ای با عنوان پژوهشی فقهی در تکثیر نسل و نسبت آن با تحکیم خانواده به موضوع جمعیت و نقد آراء)، بیت عبید و همکاران، ۱۴۰۰ (در مقاله ای تحت عنوان نقش صله رحم در سلامت جسمی و روحی خانواده به تاثیر صله رحم بر سلامت جسمی و برطرف شدن نیازهای روحی و روانی)، بهرامی و همکاران، ۱۳۹۵ (در تحقیقی با عنوان عوامل تحکیم بنیان خانواده از دیدگاه اسلام به مهم ترین عوامل تحکیم بنیان خانواده)، غفاری غدیر، ۱۳۹۰ (در تحقیقی با عنوان زمینه ها و کارکردهای عاطفی تحکیم خانواده به عوامل و موانع عاطفی در تحکیم خانواده، سنخیت در ایمان، تعهد به میثاق غلیظ، عمل به معروف از ناحیه مرد و قوامیت وی)، محدثی و همکاران، ۱۳۸۹ (نیز در مقاله با عنوان راهکارهای تحکیم بنیان خانواده ضمن بررسی جایگاه مهم خانواده و راهکارهای تحکیم آن به پایبندی به اخلاق حسنه در محیط خانواده و آگاهی از دستورات تربیتی اسلام، مهم ترین قدم در راه رسیدن به تحکیم بنیان خانواده پرداخته اند. اقدامات انجام شده عمدتاً متمرکز بر راهکارهای تحکیم خانواده و آگاهی از دستورات تربیتی اسلام، تاثیر صله رحم بر سلامت روان، خانواده و نقد آراء، عوامل و موانع عاطفی بوده و کمتر به بحث پیرامون تاثیر صله رحم بر تحکیم بنیان خانواده

پرداخته اند، حال با توجه به موارد فوق این مقاله در صدد پاسخ به این پرسش است که آثار اخلاقی صله رحم در تحکیم بنیان خانواده چه تاثیری دارد؟ ضرورت پرداختن به موضوع تحکیم خانواده ریشه در اهمیت فراوان نهاد خانواده دارد. خانواده از ارکان بنیادین اجتماع و فرهنگ‌های گوناگون است تا جایی که سعادت و شقاوت ملت‌ها، مرهون هدایت و ضلالت خانواده می‌باشد. سلامت و پایداری خانواده نتیجه‌ی جامعه‌ای سالم و با نشاط است. بدون خانواده نه تنها هویت انسانی نابود بلکه همه‌ی تلاش‌های بشر بی‌ثمر خواهد ماند. به همین دلیل صله رحم اصل مهمی است که خانواده را درست تربیت کرده و زمینه‌ی شکوفایی جامعه را فراهم می‌نماید.

مفهوم شناسی:

صله رحم از دو واژه «صله» و «رحم» تشکیل شده است. صله، مصدر فعل (وَصَلَ) از ریشه «وصل» است که در مقابل «فصل» قرار می‌گیرد و به معنای اتصال و پیوستگی است. از این رو، نماز که میان بنده و خدا ارتباط برقرار می‌کند، «صلاة» می‌گویند. بنابراین، «صله» از نظر لغوی به معنای پیوستن است.^۱ به محل استقرار و رشد جنین رحم گفته می‌شود. جمع رحم، ارحام است و به خویشاوندان به اعتبار انتساب به یک رحم، ارحام گویند.^۲ برخی از نام‌ها و صفات خداوند مانند رحمان و رحیم از نظر واژگان و معنایی با رحم، هم‌ریشه‌اند. در یک حدیث قدسی آمده است:

«إِنَّا الرَّحْمَنُ وَإِنَّتَ الرَّحِمُ، شَفَقْتُ اسْمَكَ مِنْ اسْمِي فَمَنْ وَصَلَكَ وَصَلْتُهُ وَ مَنْ قَطَعَكَ قَطَعْتُهُ»^۳. من رحمانم و تو رحم، اسمت از اسم خود گرفتم. هر کس به تو پیوندد، من نیز به او می‌پیوندم و هر کس از تو جدا شود، من هم از او جدا می‌شوم.

صله رحم در اصطلاح عبارت است از کمک و نیکی کردن به خویشاوندان و همدردی با آنان با جان و مال در حد توان انسان.^۴ تحکیم به معنای استوار کردن. بنیان برگرفته از کلمه بنی به معنای بنا و ساختمان است و به اعتقاد ابن فارس معنای اصلی آن ساختن شیء با ضمیمه کردن بعضی از اجزای آن با بعضی دیگر است.^۵ خانواده از نظر لغوی به معنای خاندان، اهل بیت، اهل خانه. و از نظر اصطلاحی خانواده، نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می‌گیرد و با تولید مثل، توسعه می‌یابد.^۶

۱. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ج ۲، ص ۱۶۲۹.

۲. طباطبایی، المیزان، ج ۴، ص ۱۳۸.

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۹۵، ج ۲۵.

۴. رجب زاده، راه نجات، ص ۱۲۱.

۵. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۲۱۳.

۶. محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۲.

خانواده از محیط‌هایی است که بشر از ابتدا تا پایان زندگی با آن رابطه تنگاتنگی دارد. اسلام به عنوان یک مکتب انسان ساز بیشترین توجه را به تعالی خانواده دارد و آن را کانون تربیت و رحمت می‌داند و سعادت و شقاوت بشر را نتیجه صلاح و فساد این نهاد دانسته است. هدف از تشکیل آن، تامین نیازهای مادی و معنوی انسان از جمله رسیدن به سکون و آرامش است. از نگاه قرآن، تحکیم جامعه به میزان استحکام خانواده‌هاست و هر نوع سستی در جامعه به ناپایداری خانواده وابسته است.

اگر خانواده ی مسلمان خانواده ی یکپارچه، هماهنگ، از درون استوار، از بیرون در روابط با دیگران خاصه خویشاوندان متحد بوده و در این راستا راه پاکی و آنچه اسلام تبیین نموده است را در پیش گیرند و در این مسیر پشتیبان هم باشند و با بهره‌مندی از اخلاق، فضیلت و پاکدامنی، عفت و عمل به دستوراتی مانند صله ارحام و محبت نسبت به خویشاوندان خود را به صفات نیکو مسلح نمایند جامعه‌ای آباد و ایده آل تشکیل خواهند داد. از مهمترین آثار اخلاقی صله رحم بر تحکیم بنیان خانواده می‌توان به محبت، گذشت، خوش اخلاقی، تواضع اشاره کرد.

آثار اخلاقی صله رحم:

۲-۱- محبت

از دیدگاه اسلام، محبت، بیشترین نقش را در ساماندهی جامعه آرمانی انسان دارد. آموزه‌های دینی به روشنی اثبات می‌کند که جامعه مطلوب در اسلام جامعه‌ای است که بر اساس محبت به یکدیگر شکل بگیرد. اسلام می‌خواهد جامعه‌ای بسازد که همه ی مردم، خود را برادر یکدیگر بدانند و تا سرحدّ ایثار نسبت به هم محبت بورزند، و این بدان جهت است که هیچ چیز مانند محبت در ساماندهی جامعه دلخواه انسانی، کارساز نیست. محبت، موثرترین عنصر پرورش انسان‌های شایسته و کارآمدترین ابزار پیشبرد اهداف اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است.^۱ یکی از آثار صله رحم که در تحکیم بنیاد خانواده موثر است محبت می باشد. محبت در اصطلاح علمای اخلاق و عرفان، به معنای میل به امر موافق است.^۲

۱. محمدی ری شهری، دوستی در قرآن و حدیث، ص ۲۴.

۲. کاشانی، المهجة البيضاء فی تهذیب الاحیاء، ۸/۶۴.

در حدیث دیگری می‌فرمایند: میان منت گذار و جهنم فاصله و حجابی نیست.^۱ بنابراین باید مراقب بود در هنگام صله رحم منت گذاشته نشود چون این کار به مرور زمان موجب از بین رفتن استحکام خانواده می‌شود و آن را با آسیب مواجه می‌کند.

۵- سخن چینی

سخن چینی یا نمایی از آفات زبان است که در اخلاق اسلامی از رذایل اخلاقی به شمار می‌رود. سخن چین به کسی گفته می‌شود که سخن این را برای آن می‌برد و سخن آن را برای این و حتی گاهی اوقات از خودشان هم چیزی به آن اضافه می‌کنند.^۲ بنابراین نوع خاصی از افشاء سرّ و پرده‌داری و دربردارنده ی بدگویی و سعایت است.^۳ گاهی سخن چینی باعث به هم خوردن رابطه بین دو نفر می‌شود که خداوند در قرآن مجید به نکوهش آن پرداخته است.

«وَلَا تَطْعُ كُلَّ خِلَافٍ مَّهِينٍ، هَمَّاز مَشَاءَ بَنِمِمْ»^۴ و از هر قسم خورنده فرومایه‌ای فرمان مبر، که عیب جوست و برای خبرچینی گام برمی‌دارد.»

گناه سخن چینی آنقدر زیاد است که اگر یک نَمّام در بین مردمی زندگی کند رحمت خداوند شامل حال آنان نخواهد شد: در زمان حضرت موسی در میان بنی اسرائیل خشک سالی شدیدی روی داد. حضرت موسی برای دعای باران به همراه عده‌ای دیگر بیرون رفت ولی هرچه دعا کرد اثری نبخشید و باران نیامد. حضرت در این باره مناجات کرد، از جانب پروردگار به او وحی شد: میان شما یک نفر است که زیاد سخن چینی می‌کند و به خاطر او دعای شما را مستجاب نمی‌کنم. حضرت موسی از خدا خواست او را معرفی کند تا او را از میان خویش بیرون کنند. خدای متعال فرمود: من شما را از نمایی نهی می‌کنم، چگونه او را به شما معرفی کنم و خود مرتکب نمایی شوم؟ حضرت موسی این مطلب را با قوم خود در میان گذاشت، کسی که نَمّام بود متنبّه شد و

۱. پاینده، نهج الفصاحه، ج ۲، ص ۴۰۴، ح ۱۲۲۶.

۲. مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۳.

۳. نراقی، جامع السعادت، ج ۲، ص ۵۴۴.

۴. القلم، ۱۱ و ۱۰.

توبه کرد، آنگاه خداوند باران رحمت خود را بر آنها فرو فرستاد.^۱

از پیامدهای زشت سخن چینی از بین رفتن روابط محکم انسانی است که خداوند به آن اهمیت بسیاری داده است. آسیب سخن چینی زمانی نمایان تر است که بین خویشاوندان مومن جدایی افتد، یعنی سخن چینی موجب قطع پیوند روحی و جسمی شود جایی که دشمن وارد شود، عده‌ای به جان هم بیفتند و به ناحق خونی ریخته شود که با مراجعه به تاریخ مثال‌های زیادی بر درستی این موضوع پیدا می‌شود.

۶-۴- تحمیل نظر

یکی از عواملی که باعث شده صله رحم کاهش پیدا کند تحمیل نظر است. یک شخص شایسته، همیشه در این فکر است که تا جایی که می‌تواند تلاش کند و خواسته‌های مشروع خانواده را به بهترین شکل برآورده کند، و از تک روی کردن و تحمیل نظر خود بر دیگران به ویژه اعضای خانواده پرهیز نماید. حتی ممکن است در این راه مشکلات فراوانی را تحمل کند، اما نظر خود را بر دیگران تحمیل نمی‌کند. تحمیل نظر و افکار و عقاید باعث می‌شود دوستان و خویشاوندان از شخص دوری کنند و میان آنها فاصله بیفتد، و رفت و آمدها در روابط به مرور زمان کمرنگ شود و حتی از بین برود. امام رضا(علیه السلام) نمونه یک انسان کامل هستند که به رغم عظمت و بزرگی خود، نظر خودشان را بر کسی تحمیل نمی‌کردند. ابراهیم بن عباس گوید: «هیچگاه علی بن موسی الرضا(علیه السلام) را ندیدم که به کسی در سخن خود ظلم و ستم نماید.»^۲

می‌توان نتیجه گرفت که دورویی، دستور تحکمی، بدخویی، منت گذاشتن، سخن چینی و تحمیل نظر طبق نظر نویسندگان که همه بر یک نظر اجتماع داشته‌اند، علل کم رنگ شدن روابط خانوادگی هم مرتبط هستند و اگر قرار باشد علل ضعف روابط خویشاوندی را از بین ببریم باید همه ی این عوامل را با هم نابود کنیم تا جامعه‌ای سالم و پربار داشته باشیم.

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۲۶۸.

۲. صدوق، عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۸۴.

نتیجه گیری:

صله رحم یک رفتار اجتماعی می باشد که دین مبین اسلام در مورد آن تاکید بسیاری نموده است. از آثار اخلاقی صله رحم که در تحکیم بنیان خانواده تاثیرگذار می باشد؛ می توان به محبت، که در آموزه های دینی آمده است که جامعه مطلوب و آرمانی در اسلام، جامعه ای است که بر اساس محبت به یکدیگر شکل بگیرد. و گذشت که به عنوان یکی از راهکارهای کنترل و مدیریت خشم، و عامل موثر در ایجاد روابط حسنه و تقویت دوستی هاست. و خوش اخلاقی که از مهم ترین سفارش های اسلام انسان هاست و اهمیت فوق العاده ای در سرنوشت فرد و جامعه دارد و در آخر تواضع که از فضایل انسان های شریف است و پیامبر گرامی فرد متواضع را نزدیک ترین فرد در قیامت به خود قلمداد کرده است. علاوه بر آن مولفه هایی وجود دارد که روابط خانوادگی و خویشاوندی را مستحکم می کند، از جمله: دینداری افراد، حیا و رعایت عفاف، امر به معروف و نهی از منکر، احترام به والدین، ساده زیستی و قناعت در زندگی.

همچنین با توجه به اهمیت صله رحم بعضی از عوامل در محیط زندگی افراد است، که باعث آسیب رساندن به این ارتباط و برهم خوردن رابطه ها می شود، مثل: دورویی، دستور تحکمی، بدخویی، منت گذاشتن، سخن چینی و تحمیل نظر، در این قضیه دخیل است که با شناسایی کامل آنها می توان جلوی قطع آن را گرفت.

منابع

- قرآن کریم.
- ۱- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول. محقق و مصحح: غفاری، علی اکبر، چاپ دوم، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ق.
- ۲- ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، محقق: عبدالسلام، محمد، مکتب الاسلامی، قم، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق.
- ۳- ابو فتوح رازی، جمال الدین، تفسیر ابوالفتوح رازی، بیجا، بینا، بیتا.
- ۴- پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران، انتشارات جاویدان، ۱۳۷۷ ش.
- ۵- جفری، آرتور، واژه‌های دخیل در قرآن مجید، مترجم فریدون بدره ای، چاپ چهارم، ۱۴۰۳ ش.
- ۶- حسن‌زاده، صالح، "عوامل تحسین خانواده در فرهنگ اسلامی". پژوهش نامه فرهنگ معارف قرانی، شماره ۱۳۹۲، ۲۲ ش.
- ۷- حر عاملی، شیخ محمد بن حسن، وسائل الشیعه، چاپ اول، موسسه آل البيت عليهم السلام، قم، ۱۴۰۹ ق.
- ۸- خارستانی، اسماعیل، سیفی، فاطمه، "نقش صله رحم در تحکیم خانواده"، پژوهش های اجتماعی اسلامی، سال بیستم، ۱۳۹۳ ش.
- ۹- خوانساری، جمال الدین، شرح غررالحکم و دررالکلم، تالیف آمدی، تهران: دانشگاه تهران.
- ۱۰- دزفولی، صدرالسادات، صله رحم و اخلاق در خانواده از دیدگاه قرآن و اهل بیت عليهم السلام، نشر کتابخانه صدر، تهران، بیتا.
- ۱۱- دستغیب، سید عبدالحسین، گناهان کبیره، کانون اندیشه اسلامی، ۱۳۶۱ ش.
- ۱۲- رجب‌زاده، رضا، راه نجات، (ترجمه کتاب منهاج النجاه ملا حسین فیض کاشانی) تهران، پیام آزادی، ۱۳۶۴ ش.
- ۱۳- صدوق، محمد بن علی بن بابویه، عیون الاخبار الرضا، تحقیق شیخ حسین اعلمی، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ۱۴- طباطبایی، محمد حسین، المیزان، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

- ۱۵- عمید، فرهنگ فارسی عمید، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۴ ش.
- ۱۶- قرائتی، محسن، تفسیر نور، مرکز فرهنگی، درس‌هایی از قرآن، چاپ چهارم، ۱۳۸۳ ش.
- ۱۷- کاشانی، فیض، المحجۃ البیضاء فی تهذیب الاحیاء، جامعه مدرسین، ۱۳۸۳ ق.
- ۱۸- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، محقق و مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ چهارم، تهران، دارالکتب اسلامی ۱۰۷ ق.
- ۱۹- کول، کریس، کلید طلایی ارتباطات، ترجمه محمدرضا آل یاسین، تهران، نشر هامون.
- ۲۰- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، چاپ اول، تهران، اسلامیة.
- ۲۱- ———، مراه العقول فی شرح اخبار آل رسول، دارالکتب اسلامی، ۱۴۰۴ ق.
- ۲۲- محمدی ریشه‌ری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ترجمه محمدرضا شیخی، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- ۲۳- ———، محمد، دوستی در قرآن و حدیث، قم، دارالحدیث، چاپ پنجم، ۱۳۸۷ ش.
- ۲۴- محمد بن سلامه، شهاب الاخبار، مترجم، فرخیان، حمید، دارالحدیث، قم، چاپ چهارم، ۱۳۹۲ ش.
- ۲۵- مکارم شیرازی، ناصر، دیگران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب اسلامیة، چاپ ۱۳۸۶، ۲۹ ش.
- ۲۶- ———، اخلاق در قرآن، موسسه اسلامی، قم، مدرسه امام علی علیه السلام، ۱۳۸۴ ش.
- ۲۷- مهدوی کنی، محمدرضا، نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۱ ش.
- ۲۸- نراقی، محمد مهدی، جامع السعادت، قم، ۱۳۷۵ ش.